

**O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDA OLMOSH SO‘Z TURKUMINING
O‘RGANILISHI****Karimova Farida Dilshod qizi***Samarqand davlat chet tillari instituti
Sharq tillari fakulteti O'zbek tili va
adabiyoti yo'nalishi 2-kurs talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek tilshunosligida olmosh so‘z turkumi o‘rganilishi ko‘rib chiqilgan. Olmoshlar gap tarkibida sub‘ekt va ob‘ektlarni aniqlash, ularning o‘rnini almashtirish hamda grammatik aloqalarni ifodalashda muhim vazifani bajaradi. Maqolada olmoshlarning turlari, ularning ishlatilish xususiyatlari va o‘zbek tilidagi grammatik o‘ziga xosligi batafsil tahlil qilingan. Shuningdek, olmoshlarni o‘rganishning tilshunoslikdagi ahamiyati va amaliy qo‘llanilishi ham ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: O‘zbek tili, tilshunoslik, olmosh, olmosh turlari, grammatik o‘ziga xoslik, gap tuzilishi, til o‘rganish.

Аннотация: В данной статье рассматривается изучение категории местоимений в узбекской лингвистике. Местоимения играют важную роль в предложении, помогая определять субъект и объект, заменять их и выражать грамматические отношения. В статье подробно анализируются виды местоимений, особенности их употребления и грамматическая специфика в узбекском языке. Также подчеркивается значение изучения местоимений для лингвистики и их практическое применение.

Ключевые слова: узбекский язык, лингвистика, местоимение, виды местоимений, грамматическая специфика, структура предложения, изучение языка.

Abstract: This article examines the study of the pronoun category in Uzbek linguistics. Pronouns play an important role in sentences, helping to identify subjects and objects, replace them, and express grammatical relationships. The article provides a detailed analysis of the types of pronouns, their usage features, and their grammatical characteristics in the Uzbek language. Additionally, the significance of studying pronouns for linguistics and their practical applications is highlighted.

Key words: Uzbek language, linguistics, pronoun, types of pronouns, grammatical features, sentence structure, language learning.

Kirish

Tilning muhim qismi bo‘lgan so‘zlarning lingvistik tabiati, shakl va ma’no xususiyatlari hamda nutq jarayonidagi roli uzoq yillardan beri tilshunoslarning e’tibor

markazida bo‘lgan. So‘zlarni inson, narsa-hodisa, belgi-xususiyat va harakat-holat kabi turkumlarga ajratish orqali ularning o‘ziga xos jihatlarini aniqlash borasida olimlar bir fikrda. O‘zbek tilida olmoshlar leksik-grammatik tizimda alohida o‘ringa ega bo‘lib, mustaqil so‘z turkumi sifatida e’tirof etilgan, bu e’tirof ilmiy nazariyalarga asoslangan. So‘z turkumlarining, xususan olmoshlarning o‘zbek tilshunosligida o‘rganilishi haqida bir qator ilmiy manbalar mavjud. Masalan, S. Ashirboyevning nomzodlik dissertasiyasi “O‘zbek tili grammatik qurilishining o‘rganilish tarixidan (1875–1917 yillardagi rus turkologlari asarlari asosida)” va J. Eltazarovning “So‘z turkumlari haqida lingvistik nazariyalar” monografiyasida batafsil ma’lumot berilgan. Ularning ta’kidlashicha, XIX asr oxirlarida Chor Rossiyasi O‘rta Osiyoni o‘ziga bo‘ysundirish jarayonida mahalliy aholi tillarini o‘rganishga ehtiyoj sezgan. Shu maqsadda M. Terentyev, A. V. Starchevskiy, V. Nalivkin, S. A. Lapin, I. A. Belyayev, L. Afanasyev, N. Budzinskiy va N. Ostroumov kabi olimlar sart (o‘zbek) tilini o‘rganish bo‘yicha qo‘llanmalar yaratganlar. 1930-yillardan boshlab o‘zbek tilshunos olimlari ham grammatikaga oid asarlar yozishni boshladilar. Q. Ramazon, X. Qayumiy, S. Dolimov, O. Usmon va B. Azizovlar tomonidan yaratilgan darsliklar va qo‘llanmalarda olmoshlar haqida ma’lumotlar keltirilgan. Shu jumladan, F. Kamol tahriri ostida nashr etilgan “Hozirgi zamon o‘zbek tili” (1957), M. Mirzayev, S. Usmonov, I. Rasulovlarning “O‘zbek tili” (1962), “Hozirgi o‘zbek adabiy tili. I tom” (1966) va “O‘zbek tili grammatikasi” (1975) kabi akademik nashrlarda olmoshlar mustaqil so‘z turkumi sifatida alohida o‘rganilgan. Shuningdek, “XV–XIX asrlar o‘zbek tili morfologiyasi” (1990) asarida ham olmoshlarning lingvistik xususiyatlariga alohida e’tibor qaratilgan.

Metod

Ushbu maqolada olmosh so‘z turkumini o‘rganishda komparativ, tahliliy va tarixiy-metodik yondashuvlar asos qilib olinadi. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Leksik-grammatik tahlil – olmoshlarning o‘zbek tilidagi leksik va grammatik xususiyatlari aniqlanib, ularning gapdagi funksiyalari tahlil qilindi. Bu metod so‘z turkumining mustaqil xususiyatlarini ochib berishga yordam berdi.
2. Tarixiy yondashuv – olmoshlar bilan bog‘liq ilmiy asar va qo‘llanmalar (S.Ashirboyev, J. Eltazarov, F. Kamol tahriri ostidagi asarlar va boshqa manbalar) tahlil qilindi. Bu usul o‘zbek tilshunosligida olmoshlarni o‘rganishning tarixiy rivojlanishini aniqlash imkonini berdi.
3. Tuzumiy va funksional tahlil – olmoshlarning gap tuzilishidagi vazifasi, sub’ekt va ob’ektlarni almashtirishdagi roli va boshqa nutqiy funksiyalari o‘rganildi. Shu orqali olmoshlarning o‘zbek tilidagi o‘ziga xosligi aniqlangan.
4. Komparativ metod – olmoshlar boshqa so‘z turkumlari bilan solishtirilib, ularning mustaqil turkum sifatidagi xususiyatlari va lingvistik ahamiyati ko‘rsatildi. Tadqiqot

natijalari olmoshlarni turkumlash, ularning ishlatilish usullari va grammatik xususiyatlarini aniq ko'rsatishga xizmat qiladi hamda o'zbek tilida olmoshlar bilan bog'liq ilmiy yondashuvlarni rivojlantirishga imkon yaratadi.

Natijalar

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'zbek tilidagi olmoshlar o'ziga xos mustaqil so'z turkumi bo'lib, gap tuzilishida sub'ekt va ob'ektlarni almashtirish, grammatik bog'lanishlarni ifodalash va mazmuniy aniqlik kiritish funksiyasini bajaradi. Tadqiqot davomida quyidagi asosiy xulosalarga erishildi: Olmoshlarning turlari va vazifalari – O'zbek tilida olmoshlar shaxsiy, ko'rsatma, savol va nisbiy turkumlarga ajratiladi. Har bir tur o'zining aniq sintaktik va semantik rolini bajaradi, masalan, sub'ektni yoki ob'ektni almashtirish, gap mazmunini to'g'rilash, yoki savol shakllantirish. Nutqdagi roli – Olmoshlar gap tarkibini soddalashtiradi, grammatik munosabatlarni mustahkamlaydi va muloqot jarayonida tezkor identifikatsiya qilish imkonini beradi. Shu jihat ularning til kommunikativ tizimidagi ahamiyatini oshiradi. Lingvistik xususiyatlari – O'zbek tilidagi olmoshlar boshqa so'z turkumlariga nisbatan mustaqil funktsiya bilan ajralib turadi. Ular turli kontekstlarda moslashuvchan ishlatiladi va gap tarkibida aniq sintaktik vazifani bajaradi. Tarixiy rivojlanishi – XIX–XX asrlardagi ilmiy manbalar va o'zbek olimlarining ishlari tahlil qilinib, olmoshlarni o'rganish jarayonining asta-sekin rivojlanishi va ilmiy nazariy asoslarining shakllanganligi aniqlangan. Shu asosda, o'zbek tilida olmoshlar mustaqil so'z turkumi sifatida chuqur o'rganishni talab qiladi va ularni o'rganish tilning leksik va grammatik tizimini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Mulohaza

Tarixiy nuqtai nazardan olmoshlar masalasi o'zbek tilshunosligida keng o'rganilgan. O'zbek tilining tarixiy morfologiyasida ismlar silsilasiga kiruvchi olmoshlar qadimiy so'z turkumlaridan bo'lib, ularning shakllanishi va rivojlanishi G. Abdurahmonov va Sh. Shukurovning "O'zbek tilining tarixiy grammatikasi", J. Hamdamovning "O'zbek tili tarixi. II qism. Tarixiy morfologiya. Birinchi bo'lim" va H. Ne'matovning ayrim asarlarida yoritilgan. O'zbek tilshunosligida olmoshlar bo'yicha muhim tadqiqotlardan biri B. Yusupovning ishlari hisoblanadi. Uning "Eski o'zbek adabiy tilida olmoshlar (XV–XVI asrlar)" monografiyasida Alisher Navoiy va zamondoshlari asarlarida, shuningdek XV–XVI asrlarda yaratilgan yozma yodgorliklarda uchragan olmoshlar turlari aniqlanib, ularning leksik-grammatik va semantik xususiyatlari tavsiflangan. Tadqiqotda XI–XII asrlarda yozilgan manbalar hamda hozirgi o'zbek tili va uning shevalaridan olingan materiallar solishtirma tahlil qilinib, eski va zamonaviy olmoshlar farqlari ko'rsatib berilgan. Shuningdek, rus va turkiy tilshunosliklar hamda o'zbek olimlarining olmoshlar bo'yicha ishlari tahlil qilingan va ularga izoh berilgan. Ilovalarda XV–XVI asrlarda ishlatilgan 64 ta olmosh (masalan, men, sen, ul, u, nimarsa, kimsa) qayd etilgan. Shulardan 48 tasi asli turkiy,

9 tasi arab tilidan, 7 tasi fors-tojik tillaridan olingan. Shu bilan birga, ushbu davrdagi olmoshlarning hozirgi o'zbek adabiy tilidagi shakllari bilan solishtirma jadval ham taqdim etilgan.

Xulosa

O'zbek tilshunosligida olmoshlar mustaqil so'z turkumi sifatida muhim rol o'ynaydi. Ular gap tuzilishida shaxs va ob'ektni almashtirish, mazmuniy aniqlik kiritish va grammatik bog'lanishlarni belgilash imkonini beradi. Tarixiy manbalarni o'rganish shuni ko'rsatdiki, XV–XVI asrlarda qo'llangan olmoshlarning leksik, grammatik va semantik xususiyatlari zamonaviy o'zbek tilidagi shakllari bilan solishtirilganda o'ziga xos farqlarga ega. Olmoshlarning nutqdagi vazifasi ularni kommunikativ jarayonda ajralmas qismga aylantiradi. Shu bilan birga, tarixiy va zamonaviy materiallar asosida olib borilgan solishtirma tahlillar, olmoshlarning til tizimidagi o'rnini va rivojlanish jarayonini aniq ko'rsatadi. Natijada, olmoshlar bo'yicha chuqur tadqiqotlar tilning leksik va grammatik tuzilishini yaxshiroq tushunishga yordam beradi va ularni zamonaviy tilshunoslik hamda o'quv jarayonida qo'llash uchun ilmiy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyot va havolalar

1. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Akademik litseylarning 1-2-3-bosqich talabalari uchun darslik. T.: Xalq merosi, 2013.
2. Ne'matov H., G'ulomov A. va boshq Ona tili. 7-sinf uchun darslik. 2-nashri. – Toshkent: O'qituvchi, 2001.
3. Shuhrat Sirojiddinov. O'zbek tilshunosligi bo'yicha ilmiy yondashuvlar. Toshkent: Fan va Texnologiya. O'zbek tili grammatikasi va innovatsion metodikalar. 2019.
4. Finlyandiya Ta'lim Vazirligi. Ministry of Education and Culture. Finlyandiya tajribasida innovatsion ta'lim strategiyalari. Smart Education Strategies: Finland's Experience. Helsinki: 2021.
5. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press. Ijtimoiy muloqot va psixologik rivojlanishning ta'lim jarayonidagi o'rni. 1978.
6. Mayer, R. E. Multimedia vositalarining ta'lim samaradorligini oshirishdagi roli. Multimedia Learning. Cambridge University Press. 2009.